

LÉVAI CSABA

Válasz Faragó Tamás megjegyzéseire

Faragó Tamás recenziómmal kapcsolatos észrevételeinek lényege négy pontban foglalható össze:

1. Kritikám „irányzatosan működött”, vagyis célzatosan, aránytalanul nagy teret szenteltem az általa (is) összeállított fejezet elemzésének;
2. Történetírói felfogásom elavult és társadalomtörténet-ellenes;
3. Könyvismertetésem súlyos tárgyi tévedésekkel terhelt;
4. Mindebből következően rossz recenziót írtam, sejthetőleg azért, mert jobb készítésére szakmailag alkalmatlan vagyok.

Vegyük sorra ezeket az állításokat.

1. Sajnos az utóbbi években több olyan publikáció látott napvilágot az Egyesült Államok történetéről, amely komoly kívánnivalót hagyott maga után. Ezt követően került kezembe a kérdéses szöveggyűjtemény, amely szintén nem látszott maradéktalanul beváltani az általa keltett nagy reményeket. „Kritikai lendülem” kizárólag ebből a szituációból adódott.

Faragó Tamás megjegyzésével ellentétben nem az egész kötet, hanem csak az első fejezet szerkesztőjeként utaltam rá (328. o.). Mint válaszából kiderül, szerepe még ennél is korlátozottabb volt. A könyvhöz készített *Előszó*ban az olvasható, hogy „a források kiválasztását Faragó Tamás (1. fejezet), Urbán Aladár (2. és 3. fejezet) és Bódy Pál (4., 5., 6., 7. fejezet) végezte” (11. o.). A fejezet elé írott bevezető végén is Faragó Tamás neve olvasható. Ebben, az általa felállított csoportosításban, a könyvben megfigyelhető sorrendjük alapján szerepeltette a nem általa kiválasztott szövegeket is. Mindezek alapján azt hiszem, teljes joggal tételeztem fel, hogy az egész első fejezet összeállítása – beleértve a közölt szövegek sorrendjének megválasztását valamint az 1620-as és az 1750-es korszakhatárokat is – az ő nevéhez fűződik.

Nagyra becsülöm Faragó Tamás őszinte szavait a kötet hiányosságairól. Az általa felsorolt hiányok jó része azonban az általa fémjelzett fejezetre is érvényes, természetesen a Bódy Pál és Urbán Aladár által összeállított, jóval nagyobb terjedelmű részek mellett. Persze felvethető, hogy a hiányolt mellékletek elkészítése az adott fejezet dokumentumainak többségét válogató Faragó Tamás vagy a szerkesztők feladata lett volna. Ennek megítélése azonban nem a recenzens feladata, aki nem nyerhet betekintést a kötetet jegyző személyek közötti kommunikációs zavarok útvesztőibe.

A korszakhatárokat illetően erőteljesen kritizáltam az Urbán Aladár által szerkesztett fejezeteket is. Feltehetőleg rá vonatkozik Faragó Tamás azon utalása, miszerint „számos vitatható megoldáson szó nélkül átléptem – különösen akkor, ha az esetleges kritika az amerikanisztikában tekintélyesnek számító hazai és külföldi szerzőket érintene”. Az általam félve tisztelt külföldi tekintélyek vonatkozásában, nem tudtam rájönni, hogy Faragó Tamás kikre gondolhatott. Ami a hazai szakembereket illeti, elsődlegesen Urbán Aladár jöhet számításba, mivel Bódy Pál csak a rendszerváltás után költözött haza az Újvilágból,

ahol szakmai érdeklődésének középpontjában nem az amerikai történelem kutatása állott.¹ Szeretném felhívni Faragó Tamás figyelmét arra a recenziómra, amelyet Urbán Aladár amerikai forradalomról szóló könyvéről készítettem.² Ebben, egyebek mellett azt állapítottam meg, hogy „az eseménytörténeti előadásmóddhoz való ragaszkodás az oka annak is, hogy meglehetősen kevés szó esik a gyarmatok gazdasági életéről, a tömegeknek a forradalomban játszott szerepéről; teljesen hiányzik a társadalmi struktúra módszeres elemzése, és az utóbbi évtizedek amerikai történetírásában nagy hangsúlyt kapó mindennapi életnek, illetve az indiánok és a feketék forradalomhoz való viszonyának bemutatása. Az említett hiányosságok akkor válnak feltűnővé, amikor a szerző a forradalom társadalmi-gazdasági előfeltételeit megteremtő gyarmati kor – meglehetősen elnagyolt – bemutatásába fog”. Lényegében azt a kritikát fogalmaztam meg, amit bírálóm is felvet az Urbán Aladár által szerkesztett fejezetekkel kapcsolatban. A korábban elmondottakat, egyrészt nem kívántam megismételni, másrészt úgy véltem, hogy az Urbán Aladár által szerkesztett és 1981-ben napvilágot látott szöveggyűjtemény ellensúlyozza a jelen kötet hiányosságait, mivel jelentős számban közölt gazdaság- és társadalomtörténeti anyagokat (például a mindennapi élet vonatkozásában a 26., 40–43., 46–48. dokumentum).³ Ezt a véleményemet továbbra is fenntartom. Faragó Tamás mindezt „egy mai használatra készülő tankönyv esetében elég fura melegségnek” tartja. Szerintem egy szöveggyűjtemény jellegét és oktatásban való használhatóságát nem feltétlenül minősíti elmarasztaló értelemben a kiadásától eltelt évek száma. Az Egyesült Államok történetét több mint tíz éve magyarul tanító egyetemi oktatóként, e két egymást kiegészítő kötetről alkotott véleményem megfogalmazásakor, kifejezetten a kötetek „oktatási céllal történő használhatósága” járt a fejemben, amely szempont elhanyagolását Faragó Tamás többször is a fejemre olvassa. Természetesen Faragó Tamástól nem várható el, hogy ismerje az Urbán Aladár felfogásáról alkotott véleményemet, s ezért elismerem, hogy egy jegyzetben utalhattam volna erre.

2. Amint az Urbán Aladár könyvéről írott ismertetésemből is kiténik, egyáltalán nem vagyok a társadalomtörténeti látásmód ellensége, s teljes mértékben tisztában vagyok a gyarmati korszakkal foglalkozó amerikai történetírásnak a „társadalomtörténet irányába történő tematikai átrendeződésével”. Ennek alátámasztására néhány további érvet szeretnék felsorolni. Magyar-történelem szakos oklevelem mellé szociológia szakos egyetemi diplomát is szereztem. Fél éves speciális kollégium keretében tanítom az amerikai historiográfia történetét, melynek során a legnagyobb hangsúlyt a gyarmati korról, illetve az amerikai forradalommal kapcsolatos történetírói álláspontok jellemzésére helyezem. Az amerikai forradalom historiográfiai kérdéseivel foglalkozott Ph. D. doktori értekezésem is, amelyben külön fejezetet szenteltem a gyarmati korról foglalkozó újabb gazdaság- és társadalomtörténeti irányzatok bemutatásának.⁴ Kollégáim és hallgatóim tanúsíthatják, hogy tanári erőfeszítéseim is jórészt arra irányulnak, hogy a gazdaság- és társadalomtörténet nagyobb szerephez jusson a hazai egyetemes történeti oktatásban. Úgy érzem tehát, hogy Faragó Tamás kissé elhamarkodottan jutott arra a megállapításra, hogy én vehemens harcba kezdtem volna a társadalomtörténeti szemlélet visszaszorítása érdekében.

Recenziómban egyértelműen leszögeztem, hogy az első fejezet „nagy előnyének tartom, hogy jelentős számban szerepelnek benne olyan társadalomtörténeti források, amelyek az

¹ Bódy Pál életútjáról lásd: *Modernizációs modellek, nacionalizmus és alkotmányosság Magyarországon a 19. században*. Beszélgetés Bódy Pál történésszel. Aetas, 1996. 2–3.

² Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Budapesti Könyvszemle, 1995. Tavasz, 94–96.

³ Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774–1918. Szerkesztette: Urbán Aladár. Budapest, 1981. 73–75., 108–116., 119–125.

⁴ Egy történetírói vita anatómiája: a „republikanizmus vita” az amerikai történetírásban. Debreceni Egyetem, 2000. 363–77.

átlagemberek mindennapi életéről tudósítanak” (330. o.). Két dolgot kifogásoltam: a szövegek egymásutániségének „rendetlenségét” és a források egyoldalú „származási összetételét”. Ami az első problémát illeti, a szövegek kronológiai sorrendben való közlése számomra sem olyan „kardinális kérdés”, mint ahogyan azt Faragó Tamás feltételezi. Amint ismertetésemben világosan megállapítom, „természetesen nem kötelező a kiválasztott dokumentumok időrendi sorrendben történő közlése”, vagyis én nem az időrend, hanem bármiféle rend hiányát kifogásoltam a kérdéses fejezetben. A második probléma vonatkozásában úgy vélem, hogy az adott terjedelmi keretek között is lehetett volna valamivel kevesebb a pennsylvaniai németek 18. századi társadalomtörténetével, s valamivel több a 17. századi, illetve a déli és az új-angliai régióval kapcsolatos forrásokból. Meglehetősen furcsa az a szöveggyűjtemény, amely a gyarmati korról kapcsolatban, egy vagyonrendezési okirat néhány tételétől eltekintve (65. o.), egyáltalán nem foglalkozik a rabszolgaság kérdésével. A szökött feketék körözőleveleit remekül össze lehetett volna vetni a szerződéses szolgákra vonatkozó hasonló iratokkal, amelyekből Faragó Tamás is közölt egyet. Szintén ide tartozik, hogy a szerződéses szolgaság 17. századi déli változata (*indentured servitude*) jelentősen eltért annak 18. századi, főként éppen a pennsylvaniai németek körében dívó válfajától (*redemptioners*). Egy 17. századi szolgasági szerződés közlése újfent remek lehetőséget biztosított volna az összehasonlításra. Erre gondoltam, amikor a regionális aránytalanságot kifogásoltam, vagyis nem látok olyan ellentmondást a „régiónok reprezentációja”, illetve a „tartalmi sokszínűség” között, mint ami Faragó Tamás megjegyzéseiből kitűnik. A megnyugtató megoldást valóban az jelentette volna, ha a regionális aránytalansággal kapcsolatos kifogásaimat a többi fejezet vonatkozásában is érvényesítettem volna. Erre, a Faragó Tamás által is többször emlegetett helyhiány miatt nem kerítettem sort.

Egyébként a véleményem az, hogy a „hagyományos” politika-, esemény- és diplomácia-történeti források, valamint a gazdaság- és társadalomtörténeti dokumentumok egyenrangú részét képezik a történelemnek, s ebből következően, mindegyik csoportnak legitim helye van egy szöveggyűjteményben különösen, ha a Faragó Tamás által oly gyakran emlegetett szempontot, a „tananyagként való hasznosíthatóság” kérdését tartjuk szem előtt. Ezzel összefüggésben, Faragó Tamás bőségesen dokumentálja abbéli véleményét, hogy a diákok orientációját segítő mellékletek hiánya miatt a kötet jelen formájában csak „nehézkén” használható. Ebben teljes az egyetértés közöttünk. Véleményétől eltérően azonban, ezzel kapcsolatban nem kizárólag a magyarázó jegyzetek elmaradását említettem, illetve „dicsérő szavak kíséretében” nem „csak a – későbbi kiadásokban kiigazítandó – aránytalanságokra utaltam”, mivel ismertetésemben azt is megjegyeztem, hogy a diákok jobb tájékozódását az egyes szövegek elé írott magyarázó bevezetőkkel is elő lehetett volna segíteni (330. o.).

A „regionális aránytalansággal” összefüggésben Faragó Tamás arra is felhívja a figyelmet, hogy „nem szándékozott egyetlen, általam kárhóztatott mondatban összefoglalni a gyarmati Amerika regionális társadalmi különbségeit”. Ez – készséggel elismerem – gyakorlatilag lehetetlen. De talán három vagy négy mondatban már pontosabb eredményre juthatott volna. Köszönöm Faragó Tamás kiegészítését a régiók közötti átlag értelmezésére vonatkozóan. Ha ilyen árnyaltan fogalmazott volna a kérdéses mondatban, most nem ennek értelmezésével foglalkoznánk.

3. Ami az első fejezet elé írott bevezető ténybeli megállapításait, az ezekre vonatkozó kifogásaimat, illetve Faragó Tamás ezzel kapcsolatos megjegyzéseit illeti, a probléma jó részét abból származik, hogy Faragó Tamás kizárólag az általa válogatott dokumentumok vonatkozásában tartja érvényesnek kijelentéseit, holott azok egy olyan fejezet elé írott általános bevezetőben szerepelnek, amely az egész gyarmati korra és valamennyi régióra vonatkozó dokumentumokat tartalmaz, ha nem is nagy számban. Ez a helyzet azzal a mondatával is, hogy „keletkezésének idejét tekintve dokumentumaink többsége 18. századi

– ez az a korszak, amikor már bővebben állnak rendelkezésre az egyének mindennapi életéről készült dokumentumok”. Mindez természetesen igaz a 17. században még alig létező, kiváltságlevelét 1681-ben elnyert Pennsylvaniára, viszont nem áll Új-Angliára vagy Virginiára. Faragó Tamás fenti mondata nem úgy hangzott, hogy „a mindennapi életről készült dokumentumok már bővebben állnak rendelkezésünkre Pennsylvaniában a 18. században”. Ami pedig az írni-olvasni tudás regionális és koronkénti összetételét illeti, a 17. században még alig létező Pennsylvania viszonyait aligha vethetem volna össze a 17. századi Új-Angliáéval.

Ugyanez a helyzet Faragó Tamás azon megállapításával is, miszerint „a határozott időre elszegődött szolgák és a vagyontárgyakként kezelt rabszolgák kezelése, sorsa nem sokban látszik különbözni egymástól a 18. században” (332. o.). Faragó Tamás mondata azonban megint csak nem abban a formában szerepel a könyvben, hogy érvényessége kizárólag a 18. századi Pennsylvaniára vonatkozik, viszont Faragó Tamás újfent erre gondol. A Chesapeake-öböl körzetében viszont éppen a 18. század beköszöntével vált el véglegesen egymástól a szerződéses szolgák és a rabszolgák jogi státusza.

A pontatlan fogalmazásból származott az azon kijelentését ért bírálatom is, hogy „az Észak-Amerikába érkezett telepesek (vagyis nem azok többsége vagy legnagyobb része – L. Cs.) minden valószínűség szerint az őket kibocsátó Európa fiatalabb, dinamikusabb, vállalkozóbb kedvű népességcsoportjaiba tartoztak” (21. o.). A kizárólagos érvényességet sugalmazó megállapítással kapcsolatos felvetésemben, Faragó Tamás, társadalomtörténet-ellenességem súlyos tévedésekkel tetézt újabb bizonyítékát látja, hiszen olyan „hagyományos szemléletet” képviselek, amely már 1980-ban is elavultnak számított. Egy meglehetősen szűk, 1773 és 1776 közötti időszak adatait idézve igazolja, hogy a szegénység és a munkanélküliség miatt kivándorlók aránya mindössze 24%-ot tett ki, s hogy a szerződéses szolgáknak csak 27,5%-a tartozott, az általam használt kifejezéssel élve, „az angol társadalom legelesettebb csoportjai” közé. Engedtessek meg, hogy szó szerint idézzem ismeretetésem kérdéses mondatát: „A 17. századi szerződéses szolgák *jelentős részt* az angol társadalom legelesettebb csoportjaiból kerültek ki” (a kiemelések az eredeti szövegben nem szerepeltek – L. Cs.). Vagyis én *nem* a 18. századi kivándorlókról beszéltem, hanem a 17. századi szerződéses szolgákról, s *nem* azt mondtam, hogy *minden* vagy a *legtöbb* kivándorló a legelső társadalmi rétegekből származott. James Horn eredményei szerint, az 1654 és 1686 között Bristolból és Londonból a Chesapeake-öböl körzetébe érkezett szerződéses szolgák 20,9, illetve 28,2%-a volt a legelső, lényegében szakképzetlen (*semiskilled and unskilled labor*) társadalmi rétegekbe sorolható.⁵ Hogy az általam és Faragó Tamás által felhozott 20–28% *jelentős rész-e*, az persze megítélés dolga. Jómagam mindenesetre azt hiszem, hogy igen. E pontosítással együtt egyetérték Faragó Tamással abban, hogy az 1970–80-as évek kutatásainak éppen az volt a legfontosabb hozadéka, hogy megdöntötték azt a korábbi – és Faragó Tamás által tévesen általam vallottnak is vélt – felfogást, hogy a szerződéses szolgák *túlnyomó többsége* a legszegényebbek közül került ki, s hogy elsősorban a szegénység motíválta „kivándorlásukat”. S az is igaz, hogy ezek a szerzők a szerződéses szolgáltatás kérdését „nem annyira a szociális érzékenység, mint inkább a munakerőpiac/a munkaerő ára/az egyének gazdasági számításai irányából közelítik meg”. Ettől azonban még a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely szerinti származási összetétel kérdése is fontos maradt.

Úgy látom, hogy a gazdasági tevékenységek írásban történt rögzítésének kérdésében pusztán értelmezési különbség van köztem és Faragó Tamás között. A kérdés az, hogy mit értünk „gazdasági tevékenységen”, s azt Faragó Tamás is elismeri, hogy az általam említett 17. századi példák „rendelkeznek gazdasági tartalommal is”.

⁵ Horn, James: *Adapting to a New World: English Society in the Seventeenth Century Chesapeake*. Chapel Hill, 1994. 34.

4. Remélem, hogy az eddig mondottakkal sikerült meggyőzőn olvasóimat arról, hogy magam is teljes mértékben tisztában vagyok azzal, hogy „mit produkál évente az amerikai történetírás, illetve mivel lehet, és mivel nem lehet magyarországi bázisról kiindulva az amerikai történelemben foglalkozni”. E felismerésemet nagyban elősegítette, hogy különféle ösztöndíjak segítségével 13 hónapot tölthettem különböző amerikai egyetemeken és kutatóközpontokban. Egyetlen magyarországi tagja vagyok a gyarmati korról, illetve az Egyesült Államok korai történetével foglalkozó történészek szakmai szervezeteinek.⁶ Több mint tíz éve tanítom a Debreceni Egyetemen a gyarmati kor és az amerikai forradalom történetét. 2001 őszén a hollandiai *Maastricht Center for Transatlantic Studies* (Maastrichti Transzatlanti Tanulmányi Központ) elnevezésű oktatási és kutatóközpontban tartottam egy hónapos kurzust Európa és az észak-amerikai brit gyarmatok kapcsolatrendszeréről. 2002 márciusában előadóként vettem részt a *European Association for American Studies* (Európai Amerikanisztikai Társaság) konferenciáján, ahol arról beszéltem, hogy egy kelet-közép-európai történész mely területek kutatásával és hogyan járulhat hozzá érdemben a korai amerikai történelem tanulmányozásához. Magam is szerkesztettem már a korai amerikai történelemmel foglalkozó szöveggyűjteményt, s így tisztában vagyok e munka nehézségeivel.⁷ Mindezt kizárólag azért mondom el, mivel szeretném hívti bírálóm és olvasóim figyelmét arra, hogy a Faragó Tamás által sejtetett helyzetnél ellentétben, nem kizárólagosan „innen a távolból” szerzett élmények és tudásanyag birtokában fejtettem ki véleményemet. Mindebből következően úgy éreztem, hogy szakmai felkészültségem alapján alkalmas vagyok a könyvismertetés elkészítésére.

Faragó Tamás bírálatából végig kiérezhető az a gondolat, hogy miért keríték én olyan nagy feneket ennek az egésznek, hiszen itt „csak” egy oktatási célból készült segédanyagról van szó. Könyvismertetéssel arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy egy oktatási segédanyag elkészítését is érdemes alaposan átgondolni, és komolyan venni, s a szöveggyűjtemények bevezetőinek megírása során is törekedni kell a pontos fogalmazásra, aminek helyenkénti hiányát Faragó Tamás is elismeri.

Én viszont készséggel belátom, hogy nem volt szerencsés és teljesen igazságos megoldás ilyen mértékben recenzióm középpontjába állítani azon részek elemzését, amelyek létrehozatalában Faragó Tamás is részt vett. Azt is elismerem, hogy – jórészt ugyan önhibámon kívül – eltúloztam a kötet létrehozásában Faragó Tamás szerepét. Ennek ellenére azonban, csak félig értek egyet Faragó Tamás frappánsnak szánt zárómondataival. Nem hiszem ugyanis, hogy rossz, ténybeli megállapításait illetően tévedéseken alapuló könyvismertetést írtam volna. Abban viszont vele együtt bízom, hogy fogok még jobbakat is készíteni.

Remélem, hogy válaszom alapján, Faragó Tamásban árnyaltabb kép alakult ki történetírói felfogásomról, s ha mást nem, eszmecserénkkel talán annyit elértünk, hogy az eddigieknél többen fogják kezükbe venni az ismertetésem tárgyát képező valóban hiánypótló, ámde közel sem tökéletes szöveggyűjteményt.

⁶ Associates of the Omohundro Institute of Early American History and Culture, Society for Historians of the Early American Republic.

⁷ Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Debrecen, 1997.